ЛІНГВОДИДАКТИКА

УДК 373.5.016:811.161.2

DOI 10:25128/2415-3605.18.1.18

ЕЛЕОНОРА ПАЛИХАТА

orcid.org/0000-0003-4995-1184
karpa24@ukr.net
доктор педагогічних наук, професор
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

РИТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Висвітлено проблему підготовки учнів загальноосвітньої школи з відповідним рівнем комунікативної компетентності, яка забезпечується системою мовних знань і багатством словникового запасу. Окреслено актуальні питання з методики опрацювання риторичних аспектів навчання української мови. Для цього розглянуто тлумачення основних риторичних термінів «красномовство», «риторика», «ораторське мистецтво». Запропоновано шляхи забезпечення учнів знаннями про техніку підготовки публічного виступу, структуру риторичного тексту, способи виголошення монологічних висловлювань (промова, доповідь), можливості участі в діалогічних і полілогічних обговореннях (дискусії, полеміці) в різних ситуаціях міжособистісного спілкування. Показано можливості забезпечення учнів фундаментальним мовно-мовленнєвим матеріалом про норми української мови, особливості діалогічного, монологічного і полілогічного мовлення, показники мовленнєвої культури, паралінгвістичні засоби мовленнєвого спілкування, про вербальні етикетні формули з культури мовлення, правила мовленнєвого етикету і культури міжособистісного спілкування. Визначено риторичні аспекти вивчення української мови: лінгвістичні, мовленнєві, етикетні, логіко-емоційної виразності. Акцентовано увагу на поступовому розвитку особистості, важливим компонентом якого є виконання системи тренувальних вправ, які класифікуються на мовні, мовно-мовленнєві, умовно-мовленнєві, власне мовленнєві, комунікативні, що виконуються на уроках вивчення нового мовного матеріалу, інтегрованого і блочного засвоєння знань, уроках і розвитку зв'язного мовлення, так званих уроках діалогування і публічного красномовства.

***Ключові слова**: риторика, уроки аспектні і публічного красномовства, тренувальні вправи.*

ЭЛЕОНОРА ПАЛЫХАТА

доктор педагогических наук, профессор
Тернопольский национальный педагогический
университет имени Владимира Гнатюка
ул. Максима Кривоноса, 2, г. Тернополь

РИТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Рассмотрена проблема подготовки учащихся общеобразовательной школы с соответствующим уровнем коммуникативной компетентности, которая обеспечивается системой языковых знаний и богатством словарного запаса. Определены актуальные вопросы по методике разработки риторических аспектов обучения украинскому языку. Для этого рассмотрено толкование основных риторических терминов «красноречие», «риторика», «ораторское искусство». Предложены пути обеспечения учащихся знаниями о технике подготовки публичного выступления, о структуре риторических текстов, способах провозглашения монологических высказываний (речь, доклад), возможностях участия в диалогических и полилогических обсуждениях (дискуссии, полемике) в

различных ситуациях межличностного общения. Освещены возможности обеспечения учащихся фундаментальным материалом о нормах украинского языка, лингвистических особенностях диалогической, монологической и полилогической речи, о показателях речевой культуры и паралингвистических средствах речевого общения, вербальных этикетно-речевых формулах, правилах речевого этикета и культуры общения. Определены риторические аспекты изучения украинского языка: лингвистический, речевой. этикетный и логико-эмоциональной выразительности. Акцентируется внимание на постепенном развитии личности, важным компонентом которого – выполнение системы тренировочных упражнений, которые классифицируются на языковые, культурно-языковые, условно-речевые, собственно речевые, коммуникативные и выполняются на уроках изучения нового языкового материала, интегрированного и блочного усвоения знаний и развития связной речи, так называемых уроках диалогизирования и публичного красноречия.

***Ключевые слова**: риторика, уроки диалогизирования и публичного красноречия, тренировочные упражнения.*

ELEONORA PALYCHATA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
Maxyma Kryvonosa str., 2, Ternopil

RHETORICAL ASPECTS OF STUDYING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOL

The teaching of the Ukrainian language involves the preparation of a competent person with an appropriate level of communicative competence, based on the system of knowledge of the language, its grammatical structure, who has a rich vocabulary, norms of literary language and is able to freely express his or her own thoughts in oral and written forms in any style of speech. The urgency of the problem of working out the rhetorical aspects of the Ukrainian language is determined by the needs of society, insufficient research and requirements of educational normative documents. Accordingly, there are conditions for the formation of speech competence, the development of oratory skills at all levels of the secondary education school (primary, basic and senior). The purpose of the article is to highlight the methodology of the formation of rhetorical skills and abilities of pupils of the basic and senior levels of the general education school in the process of learning the language-speech material. To achieve the purpose of investigation, there were used such research methods as analysis of normative educational documents on the problem of studying, generalization, systematization, comparison of linguistic and methodological materials of rhetorical direction. Formation of rhetorical skills is ensured by the mastering of the fundamental material of speech-language character about norms of the Ukrainian language; the basis of dialogical, monologue and polygonal speech, their types and structure; indicators of speech culture; paralinguistic means of speech communication; verbal etiquette formulas from the culture of speech and the rules of speech etiquette and culture of communication. From the above, there follow the rhetorical aspects of studying the Ukrainian language: linguistic, speech-label, etiquette and the aspect of logical-emotional expressiveness. Formation of a communicatively competent rhetorical person is a gradual process, with the adherence to the principles of accessibility and perspective, systematic, consistency, etc., in the lessons of studying linguistic material and the development of coherent speech. The rhetorical aspects of studying the Ukrainian language are being studied by conducting various types of dialogue lessons and lessons of public eloquence during the elaboration of elements of practical rhetoric. Acquisition of language and speech knowledge takes place using such methods as explanation; work with the textbook; visibility; technical means for getting acquainted with new material or for fixing it; a method of exercises, which is accompanied by a classification of tasks of monologic, dialogic and polylogic type. It is important to perform a system of rhetorically directed exercises – linguistic, language-speech, conditional-speech, own-speech, communicative.

***Keywords**: rhetoric, aspect lessons and lessons of public eloquence, training exercises.*

Вивчення української мови передбачає підготовку грамотної людини з відповідним рівнем комунікативної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову, її граматичній будові, яка володіє багатим словниковим запасом, нормами літературної мови і здатна вільно виражати свої думки в усній і писемній формах у будь-якому стилі мовлення. Актуальними стосовно цього є Державний стандарт базової і повної середньої освіти, Концепція мовної освіти 12-річної школи, що спрямовують на ґрунтовне засвоєння мовно-мовленнєвих знань і формування відповідних умінь і навичок з української мови в загальноосвітній школі (ЗОШ).

У змісті для теоретичного засвоєння матеріалу з української мови в ЗОШ, що відображено у програмі з української мови, висвітлено риторичні аспекти мовно-мовленнєвого рівня. Увесь процес вивчення української мови в усіх ланках ЗОШ (початковій, основній і старшій) спрямований на формування комунікативної компетентності, вироблення умінь і навичок ораторського мистецтва особистості, володіння яким є актуальною потребою кожного суб'єкта в різних сферах суспільного життя.

Мета статті – висвітлити методику формування риторичних умінь і навичок учнів основної і старшої ланок ЗОШ у процесі засвоєння мовно-мовленнєвого матеріалу.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: 1) окреслити зміст мовно-мовленнєвого матеріалу, спрямованого на формування риторичних умінь; 2) запропонувати типи і структуру уроків, на яких відбувається вивчення мовно-мовленнєвого матеріалу та розвиток ораторського мистецтва – монологічного і діалогічного публічного мовлення; 3) подати і схарактеризувати класифікацію завдань для риторично спрямованих вправ, спрямованих на вдосконалення і поглиблення усного публічного мовлення школярів.

Для вироблення методики опрацювання риторичних аспектів навчання української мови розглянемо тлумачення основних риторичних термінів: «красномовство», «риторика», «ораторське мистецтво». Красномовство тлумачиться як уміння мовця виражальними комунікативними засобами впливати на слухачів для сприймання слухачами інформації із задоволенням, а часто й захопленням. Ораторське мистецтво – це «мистецтво побудови публічного виголошення промови з метою здійснення бажаного впливу на аудиторію» [2, с. 116]. Риторика є мистецтвом красномовства, наукою, яка в сьогоднішньому суспільстві є особливо актуальною, і навчальною дисципліною, що викладається в освітніх закладах різних рівнів акредитації. Мета риторики як навчальної дисципліни – ознайомити учнів із технікою підготовки публічного виступу, особливостями структури риторичного тексту, способами виголошення власних монологічних висловлювань, можливостями участі в діалогічних і полілогічних обговореннях, дискусіях, полеміках у різних ситуація та умовах міжособистісного спілкування.

Формування риторичних умінь і навичок забезпечується засвоєнням фундаментального матеріалу мовно-мовленнєвого характеру про: 1) норми української мови (орфоепія, лексика і фразеологія, граматика, стилістика); 2) основи діалогічного, монологічного і полілогічного мовлення, їх види і структуру; 3) показники мовленнєвої культури (правильність, виразність, логічність, багатство, чистота, ясність, доцільність, емоційність тощо); 4) паралінгвістичні (позамовні, невербальні) засоби мовленнєвого спілкування; 5) вербальні мовленнєвоетикетні культуромовні формули (привертання уваги, звертання, вітання, прощання, вдячність, запрошення, пропозиції, згода, відмова, компліменти тощо); 6) правила мовленнєвого етикету і культури спілкування.

Із зазначеного випливають риторичні аспекти вивчення української мови: 1) лінгвістичний; 2) мовленнєвий; 3) культуромовний; 4) мовленнєвоетикетний. 5) логіко-емоційної виразності. Упродовж опрацювання риторичних аспектів вивчення української мови на аспектних уроках і уроках розвитку зв'язного мовлення (РЗМ) – діалогування та публічного красномовства – учитель формує уміння: сприймати і передавати інформацію; створювати висловлювання (тексти) різних стилів; переконувати у правильності своїх переконань, доводити, аргументувати, захищати свої думки; виступати перед аудиторією сучасною українською літературною мовою; дотримуватися комунікативних якостей мовлення, правил ввічливості; використовувати формули мовленнєвого етикету; аналізувати почуті висловлювання тощо.

Формування комунікативно компетентної риторичної особистості відбувається поступово, з дотриманням принципів доступності і перспективності, систематичності, послідовності тощо на уроках вивчення мовного матеріалу і РЗМ. Норми сучасної української літературної мови учні засвоюють на уроках вивчення мовного матеріалу, до яких належать уроки вивчення нового матеріалу (уроки інтегрованого і блочного засвоєння знань, уроки-лекції), уроки формування відповідних умінь і навичок (закріплення, повторення, узагальнення і систематизації вивченого). Лінгвістичні особливості діалогічного, трилогічного і полілогічного мовлення опрацьовуються частково на уроках вивчення мовного матеріалу, а частково – на уроках РЗМ.

Показники мовленнєвої культури (правильність, виразність, логічність, багатство, чистота, ясність тощо), теоретико-практичні відомості про монолог (типи мовлення – опис, розповідь, роздум; публічні виступи – промова, доповідь, виступ за доповіддю, лекція, огляд, репортаж тощо), полілог (дискусія, диспут, полеміка, дебати), мовленнєвоетикетні формули привертання уваги, звертання, вітання, прощання, вдячність, запрошення, пропозиції, згода, відмова, компліменти тощо; правила мовленнєвого етикету і культури спілкування; паралінгвістичні (позамовні, невербальні) засоби спілкування, засвоюються і формуються переважно на уроках РЗМ, хоча окремі теми та їхні підтеми (мікротеми) можуть супроводжувати уроки вивчення мовного матеріалу.

Уроки РЗМ призначені також для формування мовленнєвих умінь і навичок відтворювати (перекази) і створювати (твори) тексти різних стилів і типів мовлення. Риторичні аспекти вивчення української мови опрацьовуються під час проведення різних типів уроків діалогування і уроків публічного мовлення, тобто під час опрацювання елементів практичної риторики. Зазвичай уроки діалогування мають структуру, яка збігається з уроками вивчення мовного матеріалу. Пропонуємо структуру урок діалогування із визначеною приблизною хронологічною послідовністю: 1. Організаційний момент (або: Організація класу до уроку) (1 хв). 2. Повідомлення теми та мети уроку (1 хв). 3. Актуалізація опорних знань (2 хв). 4. Повідомлення учителем теоретичних відомостей (5 хв). 5. Закріплення вивченого: 5.1. Удосконалення вмінь і навичок говоріння в діалозі (читання діалогів в особах, робота над промовлянням реплік, їх інтонаційним забарвленням; складання тематичних реплік, робота над використанням правильних форм звертання, що відповідають діалогічній ситуації, робота над їх інтонуванням тощо) (8-10 хв). 5.2. Продукування діалогічних єдностей на мовленнєві теми, запропоновані учителем (10 хв). 5.3. Тренування у складанні діалогічних текстів, спілкування за створеними природними або запропонованими учителем штучними (вербально описаними) ситуаціями, за малюнками чи серіями малюнків, за початком діалогічного тексту, за кінцівкою діалогічного тексту, за репліками-стимулами до всього тексту, за репліками-реакціями до всього тексту. Розігрування створених діалогів на запропоновані учителем теми тощо (12-14 хв). 6. Домашнє завдання, інструктаж до його виконання (1-2 хв). 7. Підсумок уроку (1-2 хв) [1, с. 22].

Для навчання продукування публічних монологічних висловлювань перед аудиторією пропонуються уроки публічного крсномовства, які мають структуру етапів, що розміщені у хронологічній послідовності з визначенням часу для кожного етапу, а саме: 1. Організаційний момент (або: Організація класу до уроку) (1 хв). 2. Повідомлення теми та мети уроку, мотивація навчальної діяльності (1-2 хв). 3. Актуалізація опорних знань (2-3 хв). 4. Вивчення нового теоретичного матеріалу (5 хв). 5. Закріплення вивченого: 5.1. Навчальне аналітичне читання зразкового публічного тексту, що вивчається, із формулюванням запитань до прочитаного (5-7 хв). 5.2. Складання власного висловлювання (промови чи доповіді) – 5-6 речень (10 хв). 5.3. Перевірка складеного тексту: читання учнями вголос (2-3 учні), висловлювання учителем зауважень, побажань (5-7 хв). 5.4. Проголошення публічного виступу (2-3 учні) (5-7 хв). 6. Домашнє завдання, інструктаж до його виконання (врахування зауважень, удосконалення тексту) (1-2 хв). 7. Підсумок уроку (1-2 хв) [1, с. 30].

Засвоєння мовних і мовленнєвих знань для формування риторичних умінь відбувається за допомогою таких методів навчання: пояснення (розповіді), роботи з підручником (зачитування вголос або мовчки теоретичних відомостей, наведених прикладів, аналіз матеріалу схем, таблиць); наочності (таблиці, схеми, роздавальні картки); технічних засобів (електронні презентації, телепрограми тощо) для ознайомлення з новим матеріалом або його закріплення; метод вправ (системи вправ), який супроводжується певною класифікацією завдань відповідно до характеру матеріалу, що засвоюється (монологічного, діалогічного, полілогічного спрямування). Актуальним є створення системи вправ для формування різних аспектів риторичної компетентності, важливість якої полягає в забезпеченні організації засвоєння мовних знань і виробленні комунікативних умінь. Риторично спрямовані вправи класифікуються на: 1) мовні, 2) мовно-мовленнєві, 3) умовно-мовленнєві, 4) власне мовленнєві та 5) комунікативні.

Мовні вправи спрямовані на закріплення мовних норм (відповідних правил для вивчення та поглиблення мовних знань, що є основою вироблення правильної української літературної мови і вимови, зокрема: опрацювання акцентуаційних та орфоепічних норм, відмінювання іменних частин мови, типів підрядного зв’язку, орфоепічного оформлення звертання тощо). Ці

вправи можуть мати такі завдання: 1) поставити іменник, прикметник, числівник чи займенник у будь-якому відмінку; 2) знайти в орфоепічних словниках слова із правильним наголосом та правильною вимовою; 3) пояснити керування як тип підрядного зв'язку (зокрема керування) в запропонованих учителем словосполученнях тощо.

Метою мовно-мовленнєвих вправ є навчання учнів будувати висловлювання творчого характеру з вивчених тем на уроках засвоєння мовного матеріалу. Наприклад, під час виконання завершальних вправ, які мають завдання продемонструвати рівень засвоєних знань під час уроку на практиці, учні виконують творчі завдання із використанням вивченого мовного матеріалу, а саме: 1) під час вивчення активних дієприкметників теперішнього часу завершальна вправа може мати завдання: утворити від дієслів теперішнього часу активні дієприкметники теперішнього часу і використати їх у словосполученнях чи реченнях; 2) вивчення числівника супроводжується виконанням вправ із такими завданнями: поставити прості, складні чи складені кількісні числівники у вказаному учителем відмінку, ввести числівники в речення, орфографічно правильно записати числівники: *25-тисячний, столітній, шістдесятиріччя, 50-річчя* тощо.

Умовно-мовленнєві вправи спрямовані на побудову елементів діалогічного тексту (реплік-стимулів, реплік-реакцій, реакційно-стимулюючих реплік), монологічного тексту (вступу, основної частини, висновків промови, доповіді, лекції тощо). Наприклад: 1) побудувати стимулюючі репліки для привертання уваги, звертання до співрозмовника, повідомлення інформації тощо; 2) створити реакційні репліки на висловлення будь-яких мовленнєвих стимулів: реакцію на запрошення, вдячність, компліменти, побажання тощо; 3) побудувати діалогічні єдності за вербально описаною ситуацією, за ілюстрацією, на запропоновану учителем тему, за початком діалогічного тексту тощо; 4) створити вступ (чи висновки) до тексту доповіді на запропоновану учителем тему; 5) побудувати основну частину тексту наукової лекції на мовну тему тощо.

Мета власне мовленнєвих вправ – тренувати учнів у побудові публічних діалогічних, монологічних, полілогічних текстів за темою чи за вербально описаною або природною ситуацією, за картиною (ілюстрацією, малюнком чи серією малюнків), за початком, кінцем тексту, змістом творів чи їх уривків, за побаченою телепередачею чи почутою радіопередачею тощо. Відповідно до цього власне мовленнєві вправи класифікуються на ситуаційні, ілюстративні, текстові, тематичні.

Ситуаційні вправи виконуються учнями на основі природної чи штучної (вербально описаної) ситуації. Для цього важливим є створення учителем серії вербальних ситуацій, які відповідають природним ситуаціям і вимогам мовного та мовленнєвого розвитку школярів. Природними ситуаціями можуть бути події, які відбуваються в школі, класі, у стосунках між школярами, дорослими і школярами тощо.

Ілюстративні вправи стимулюють учнів до створення текстів за допомогою малюнка, серії малюнків сюжетного характеру, картини, ілюстрації на основі мовно-мовленнєвого матеріалу, що вивчається і закріплюється. Мета учителя – відшукати ілюстрації, відображення яких мають мовленнєве, розвивальне й обов'язково виховне спрямування.

Текстові вправи спрямовані на побудову монологу (за початком чи кінцем тексту, за зміною висловлювань головних героїв твору (який вивчається на уроках української літератури чи уроках позакласного читання), за опорними реченнями) та діалогу (на основі стимулюючих або реагуючих реплік, початку або кінця діалогу, почутого діалогу, на основі монологічних текстів, поведінки і висловлювань дійових осіб тощо).

Тематичні вправи передбачають створення висловлювань на запропоновані учителем актуальні теми, цікаві для школярів, за якими учні мали б бажання розвивати вголос свої думки. Вони проводяться на етапі удосконалення риторичної компетентності школярів. Вони мають завдання побудувати власні висловлювання на теми: «Як я розумію дружбу?», «Хто для мене є зразком?», «Чому землю називають матір'ю?» та інші, запропоновані в розділі «Соціокультурна змістова лінія» у програмах з української мови для кожного класу ЗОШ.

Комунікативні вправи мають за мету продукувати монологічні, діалогічні та полілогічні тексти як вільні висловлювання власних думок у будь-якій передбаченій чи спонтанній ситуації суспільного життя.

Усі запропоновані завдання для кожного різновиду вправ спрямовані на формування говоріння як одного з видів усномовленнєвої діяльності, тоді як говоріння без сформованого аудіювання (уміння слухати, чути й розуміти почуте) не має жодного сенсу.

Здатність учня сприймати на слух зміст так званого «живого мовлення» чи аудіотексту формується за допомогою: 1) аналізу почутого, 2) визначення теми, мети й основної думки тексту, 3) повного чи часткового, точного чи приблизного його розуміння тощо. Відзначимо, що успішність аудіювання залежить від: 1) слухача (індивідуальних особливостей, рівня розвитку мовленнєвого слуху, пам'яті, функціонування уваги (мимовільної та довільної), інтересу, загальних інтелектуальних передумов, фактичних знань і вмінь з української мови та мовленнєвих навичок із проблеми висловлювання, мотивації слухання тощо); 2) мовних особливостей аудіотексту чи «живого мовлення» та його відповідності мовленнєвому досвіду і знанням учнів; 3) умов сприймання аудіотексту чи «живого мовлення».

Перелічені фактори потрібно враховувати учителеві під час перевірки аудіювання, що відбувається за допомогою *з'ясування розуміння* «мети висловлювання, фактичного змісту, причинно-наслідкових зв'язків, теми й основної думки висловлювання» [3, с. 157] та *вираження оцінки почутого*. Важливими для вироблення риторичного аспекту аудіювання чужого мовлення є відповідні вправи, спрямовані на ознайомлення школярів із правилами аудіювання, уміннями слухати, чути й розуміти почуте та реагувати на сказане мовцем чи мовцями.

Під час побудови системи вправ для аудіювання варто враховувати взаємодію аудіювання і говоріння як двох видів усної мовленнєвої діяльності та форм відповідного спілкування, їх дозування і послідовність виконання, вікову та мовленнєву підготовку школярів, їх мовленнєвий досвід на різних етапах навчання. Аудіювальні вправи сприяють розвитку короткочасної і словесно-логічної пам'яті, мовленнєвого слуху, формуванню фонематичного та інтонаційного слуху, умінь сприймати мовленнєві повідомлення в умовах, наближених до природного мовленнєвого спілкування. Вони навчають виокремлювати найбільш інформативні частини повідомлення, заповнювати прогалини в розумінні тексту, співвідносити текст із ситуацією повідомлення, членувати аудіотекст чи «живе мовлення» на смислові частини та визначати основну думку кожної з них.

Отже, вивчення жанрів публічного красномовства реалізується за допомогою риторичних аспектів, що спрямовані на засвоєння мовних норм, комунікативних якостей мовлення, лінгвістики тексту (монологічного, діалогічного, полілогічного).

Перспективи подальших досліджень стосуються поступового формування різних аспектів культури дискусійного мовлення учнів основної та старшої ланок ЗОШ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Палихата Е. Я. Уроки української мови: класифікація, типи, структура: навч.-метод. посібник / Е. Я. Палихата. – Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. – 100 с.
2. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посібник. – Вид 2-ге, виправ. і перероб. / М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич. – К.: Ленвіт, 2010. – 134 с.
3. Українська мова. 5–11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2016/2017 навчальному році з коментарями провідних фахівців. – Харків: Ранок, 2016. – 112 с.

REFERENCES

1. Palyxata E. Ya. Uroky ukrayinskoyi movy: klasyfikaciya, typy, struktura. Navchalno-metodychnyj posibnyk. [Ukrainian language lessons: classification, types, structure: Teaching manual] / E. Ya. Palykhata. – Ternopil: FOP Osadcza Yu. V., 2017. – 100 s.
2. Pentylyuk M. I. Metodyka navchannya ukrayinskoyi movy u tablycyakh i skhemakh: Navchalnyj posibnyk. [Methodology of teaching the Ukrainian language in the tables and schemes: Teaching manual] Vyd 2-ge, vypr. i pererob. / M. I. Pentylyuk, T. G. Okunevych. – K.: Lenvit, 2010. – 134 s.
3. Ukrayinska mova. 5–11 klasy: navchalni programy, metodychni rekomendaciyi shhodo organizaciyi navchalno-vykhovnogo procesu v 2016/2017 navchalnomu roci z komentaryamy providnykh fakhivciv [Ukrainian language. Grades 5-11: educational programs, methodological recommendations for the organization of the educational process in the 2016/2017 academic year with comments from leading specialists]. – Kharkiv: Ranok, 2016. – 112 s.

Стаття надійшла в редакцію 22.09.2017 р